Культура 21.IX-67 3 экз. М. Уз - 14

Откл.

131

«Йыр дауам итер»

~~Моң шишмәһе~~

(Композитор Рафик Сәлмәновка 50 йәш)

Рафик ағай менән бер аҙ пианино~~ны~~ эргәһендә яңы әҫәрҙәре хаҡында һөйләшеп ултырҙыҡ та, урманға сығып киттек.

— Әйҙәле, беҙҙең баҡсаға ~~[illegible]~~ барып ҡайтайыҡ, — тине Рафик ағай. — Рауза еңгәң трамвай менән китер. Ә беҙ һинең менән атлап ҡына барырбыҙ.

Трамвай туҡтауынан уҡ урман башлана. Йомарт йәй аҙағы менән сыуаҡ көҙ башы. Япраҡтарҙы ара-тирә тимгел-тимгел һары алған. Ни тиһәң дә, көҙ үҙенекен итә!.. Ана, Рафик ағайҙың да сикә сәстәрен ҡырау ялмап алған (бит) (хатта иҫмаһында ла). Уның бөтә ҡиәфәтендә тәбиғәттең ошо мизгеле менән ниндәйҙер оҡшашлыҡ бар: шундай уҡ аҡыллы тыныслыҡ, шундай уҡ яғымлы мәрхәмәт һәм шундай уҡ алсаҡ һағыш... Ул да бит йомарт йәйен оҙатып, сыуаҡ көҙөн ҡаршылай: ғүмеренең илленсе көҙөн!..

Ир уртаһы бер илле йәштәр ҙә, ысын кешеһе өсөн илле йәш аҙ ғүмер түгел. ~~Был ғүмер йомғағын тағата башлаған,~~

~~оҙон бына юл да бик ҡыҫҡа тойола.~~

~~Калинин баҡсаһынан Өфө ТЭЦ-ына
саҡлы арауыҡ бына ара. Шул ике араны уй-
ланса Вафик ағай үҙенең балаһын, йәшлеген,
калдат йылдарын, төрлө ижади эшләмдәрен
ваҡытында ҡайтланы. Ҡыҙыҡ: кешене инде
бер уйһыҙ йыл бүген бик яҡындан белгән
кеүек, ә ул һиңә бәйләнешле [illegible]
менән асыла. Вафик ағай үҙенсә бер һө-
йләп [illegible] лә икән. Ул үҙенең иң ауыр
мәлдәре ваҡытында ла мәрхәмәт-хәлен ҡай-
ләй. Барыр ергә килеп еткәнебеҙ һиҙелмәй
ҙә ҡалды...~~

~~Әле~~ бер уйлаһаң, ир бүлмәһе ~~[illegible]~~ [бына...]
бөркөттөң бер ҡанат ҡауышын ~~менән~~
~~та~~ ~~бер~~ бик ил ҙәмәтсе менән сағыштырып бә-
ләнгән ир бүлмәһе үҙе бер [illegible] ҡырып
та икән шул. Бында миң Вафик ағай-
ҙың моң [illegible] ҡайҙан башланғанын
тоймал менән гүйә — уның моң-хәйҙәрен
тыңлап бына торам, бөгөн байраҡ ҡына
серҙе уның үҙ ауыҙынан ишетеп белдем.

Алма баҡсаһына [килеп ерепе] ~~[illegible]~~, уттай янып
бешкән алмаларҙы ҡыҙҙырып торҙоҡ.
Ергә тыпылдатып алмалар өҙөлөп төштө.
Тып-тып, тып-тып, тып-тып!...

— Алма баҡсаһында тәмле була ул, —
тип Вафик ағай бер янып торған алма
өҙөп бирҙе. Шундай тәмле — телеңде йотор-
лоҡ — серҙең бары хуш, ҡойоҡтоң бары нурлы

һеҙҙергән алма! Әлбиттә, баҡсасының тоҙло тире таммайынса ла булмағандыр.

Халыҡ күңеленең төпкөлөнән һурып алған моң шишмәһе лә бит, ул иң ҡоҙо-лы илһам нурҙары менән ҡушылһа ғына лә, тир-ҡан түкмәйенсә, ысын ижад емеше булып өлгөрә алмай. Ғәлимдең фәнни асышы менән шағирҙың яҙыу ниәттәре кеүек үк, композиторҙың күңел емеше булған яҙыу көй ҙә бына ошо өлгөрөп еткән алма булып, үҙенән-үҙе өҙөлөп төшкәнсе, күпме ижад ғазабы кисерергә кәрәк!..

Өҙөлөп төшкән бына ошо ябай ғына алмаға ла кем нисек ҡарай бит? Ньютон ошо өҙөлөп төшкән алмаға ҡарап, үҙенең оҙаҡ йылдар баш ватҡан бөйөк асышын — ерҙең тартыу көсөн асҡан. [illegible] ябай ҙа була шул. Әле тын ҡалып, үҙенең йөрәген тыңлағандай, алма тупылдауын тыңлап торған композиторға ла, бәлки, алма тауышы ғына түгел, ә фортепьяно телдәре өҫтөнә ятҡан бармаҡтарҙы ағыҙы-нан үҙенең иң ҙур симфонияһының — йөрә-йек, кеше ғүмере һаҡындағы „Алтын көҙ" поэмаһының — әле нотаға төшмәгән гүзәл аккордтарын ишетелгәндер?..

— Бына шулай итеп, иллегә лә етеп баҫтылы, малай, — тип ҡуйҙы Ғафиҡ ағай.

Эйе, был илле йыллыҡ ғүмер юлын байҡап ҡарағанда, уның һәр ҡарышын ғорур-

тоҙ бөткәндә ҡаршылыҡтарҙы кем нур ҡанат-
лы моң оҙатып барыуанлыуҙы күреү ҡыйын түгел.

Вафик ағайҙың һәр саҡ алсаҡ, көлә-
кәс йөҙөнә ҡарап, тормош баҙҡан билдә-
ләрҙе күрмәгәндә дә, композитор Сәлмәнов
булып танылғансы уға тормош михнәттәрен
айырыуса күп татырға тура килә.

Урал аръяғындағы хәҙерге Әбйәлил
районының Асҡар ауылында ул тыуған
йылды донъяның артын-өҫкә килтергән Бөйөк
Октябрь революцияһы башлана. Унан — инә
ҡотҙо, аҙа илды белмәгән ҡулы бейермәнер
заманы — граждандар һуғышы. Унан — ярлы
ауылды һыпырып алып киткән йотлоҡ йылы.
Унан — мир башына төшкән бәлә өҫтәнә
ир башына төшкән бәлә: йәш ярымлыҡ
Вафиктың әсәһе үлеп, атаһы Вафа ағай ши-
ле бала менән торып ҡала. Байҙың ҡары-
ны үлһә, түшәк яҙыра ла ул, ярлыныҡы
үлһә, ҡайғыһы ғына яҙыра шул. Вафик
өҫөм-өҫөр менән шыбырҙы тулы өйҙә, әсә
наҙын күрмәй үҫә. Тишек ҡайҙа — ел
шунда, үҫем ҡайҙа — һуҡ шунда. Ул да бул-
май, өҙә-йолҡоп ете класты бөткәндән һуң,
Өфө педтехникумында уҡый башлағас ҡына
атаһынан да яҙып ҡала: уны ~~яҙыуҙ~~ бихыҙ
ауылында ҡулаҡ бандиттары үлтереп китәләр.
Апай-һеңлеләренә ағай ҙа, әсәй ҙә булып
ҡалған Вафик техникумды ташлап ҡайтып
китергә һәм бик йәшләй генә эш ҡамырға

ҡайтҡан

Кейенә мәжбүр булла. Нинди өлкәләрҙә генә эш-
ләргә тура килмәй уға: нефтсе лә, управ-
дел да, инструктор ҙа, Комсомол райко-
мының пионерҙар бүлеге мөдире лә, агит-
бригада етәксеһе лә, артист та... Уфа-Ишем-
байҙа тыныс оркестрҙа кларнетист, худо-
жестволы үҙешмәкәр түңәрәк етәксеһе. Унан-
армия, Алыҫ Көнсығышы, сопкалар араһын-
дағы һәрби гарнизон, унан — Бөйөк Ватан һу-
ғышы — эшелондарҙа үткән йылдар...

Ярай әле, бөтә юлдарҙа йыр-моң
юлдаш булған. Әллә бөтә юлдарҙан йыр-моң
үҙе йөрөгән [illegible]? Һәрҙә-ауылда сакта-ағай-
эне һыҙҙырған ҡурай моңдары, ялан-тү-
ләүҙәрҙә, арба-сана, туй-табында ишет-
кән йырҙар: тауҙарҙан-тауҙарға, мәңге-
лектән мәңгелеккә яңғыраған моңлобәйт-
„Урал" көйө, сикһеҙ билдәһеҙлеккә талпын-
ған серле „Сыңрау торна" моңо, Урал арҡа-
һынан уҙа баҫып үткән „Ҡуңыр буға" һама-
ғы, „Тыуған илкәйемә лә ҡайтыр инем,
аяҡҡайым талһа, имгәкләп" тип үкһегән
Гилмияза ҙары, йәнә — „Ерән ҡашҡа мең-
кен Әбйәрә", „Себер китеп", „Шаһибәрҙек",
ҡайлы-ҡайлы „Сакды үҙәк", булмар бүйөн
башҡа ҡалдарынан ирек кәйҙе ала алма-
ған әбейҙең „Орсок" йырҙары — улар бынһыҙ!..
әбиҙәмлә әҙәп бына шундай бөйөктәр аҙым
кәйҙәр инде. Отто ил моңо кескәйҙән үк
моңло бала булып үҫкән Рафиҡтың тәүге

Күңел йыуаныстарҙы була.

Бөтәр бала билдәүҙән, һиҙгәндәй, ул үҙе лә сәхнәгә сығып, зайнарҙы ғалымда уйнап ебәрә, һап әбейҙәрҙәрсә күңел елкендереп бейеп ҡуя, ҡабат моңло ҙана ирен йырлап ала, аҡырҙан ҡабат сығып, Ғаҡратиҙың "~~Миңҙүрҙәр һәм~~ ҡасырҙарҙан ниңдәй" поэмаһынан өҙөк уҡып, ауыл халҡын ғаҡ ҡалдыра... Ҡыҙҡаһы, Ғафик үҫтергәнсә йылдар ауылдағының үҙешмәкәр күңелмәсендә йән аҫып йөрөгән "әртис(егей)" булып үҫә.

Ярай әле, донъя яҡшы кешеләрҙән ярлы түгел. Ғафикты бер мәл шулай башҡорт опаклы йөрөсәнә, халыҡ артисы Ғәзиз Әлмөхәмәтов күреп ҡала һәм уға уҡырға кәңәш бирә.

Уҡыу һиҙгәндән, ~~был~~ был уның үҙенең дә иң ҙур хыялы ла бит, тик йәнеҙ дә иң ҙур хыялы ла бит, тик йә-ғә арҙыу уҡ булып киҫкән: уҡ алырға бә-рәһ баҫҡан шул. Бала саҡтан уҡ музыка мәктәбендә уҡып, ~~~~ бармаҡ-тарың ролль һелдәре өҙрәнән елбеҙәп йө-ҙәмәгәс ни... Бындай бәхет беҙҙең (төркө) башҡорт композиторҙарының әлмисәнә тимәгән. Улар был хәлдә бик һуңлап ғоҫондолар.

1933 йылда Асҡар мәктәбенә килтерелгән ғәҙел пианиноның асҡысы уҡытыусы Мәхмүтнур бай бикһанып шулай ҙа Ғафикка пианино ғапшырҙа. Был уға ясы

ысын бәхет асҡысы була. Уның менән ул
үҙе өсөн яңы бер донъяның — ҙур музы-
ка донъяһының ишеген аса. Пианино
мәктәп ансамблендә ул өйрәнгән торба~~[illegible]~~
шы генә түгел икән шул. Рафик Ишем-
байҙағы нефтселәр клубында пианист
булып эшләне, ә халыҡ оркестр ди-
рижеры И. Гайзанов уны нота танырға
өйрәтә. Был иһә уның икенсе бәхет
асҡысы була. Ә армияла ете йыл
уйнаған хәрби оркестр уның өсөн ысын
тормош консерваторияһына әйләнә. Бала-
са нигеҙҙә рус башҡорт-татар музыкаһы
менән тәрбиәләнеп үҫкән башҡорт егете
классик музыка мәктәбен үтә, музыка
теорияһын, гармонияһын өйрәнә, Бетховен,
Чайковский ~~[illegible]~~ әҫәрҙәрен башҡара, ~~[illegible]~~
күп тә үтмәй, оркестр менән үҙе етәксе-
лек итә башлай, һуң-иң мәктәпле-
инструменттар ансамбле өсөн көйҙәр
эшкәрт~~э башлай~~ ергә тотона.

Бик күп оҙатҡан һайын күңелгә
һиҙер етмәй, күңел һиҙәләр эҙләнә,
күңел һиҙәләр эҙләй. Баҡһаң, ул алың
башҡорттарҙан ерендә ҡорап ҡалған бөтмәҫ-
һаҡланмаҫ тыуған моңдар шиңмәй икән.
~~[illegible]~~ бала саҡтан уҡ был йәшнимләнән
ауыҙ ҡурай моң башы уйнап бирмәй,
уның күңелендә тә ҡалҡыныңыҙ бай иҫка-

дөнья әҫәрҙән үҙ көйҙәре ғүмерһеҙ-сай-
ғыланып йөрөй. Уларҙың һәр-береһе үҙенсә
иҫ-кеҙҙек йә ғүмер илен һағыныу
ғәйрәте, йә алыҫта ҡалған балалыҡ
иҫтәлеге, йә йәшлек илһамлы булып
ғүмерҙә генә бара.

Ғүмерҙән һуң ул ғүмер-ғүмер үҙенең
йәшлек ҡалаһы — Ишембайға ҡайтып әлек-
ке дуҫы — уҙемаҡар ғүмерҙәк менән әйт-
келек иҫтә ғорона һәм әлеге моң
„Ҡаҙ ҡанаты" булып ағылып сыға. Уның —
„Егеттәр маршы". Был марш уның
үҙенең дә ижади еҙеү маршы булып яҙ-
ылғандай. Был яҡты моң шишмәһенең ба-
ҙарҙай һәм уларҙа ғауғаһыҙ ҡолаҡ һал-
май булдыра алмайҙар.

Башҡорт композиторҙары Заһир
Исмәғилев, Рәсим Әхмәтов һәм Рәүеф Мор-
тазин ~~уңа~~ Сәлмәновтың ғүмер эшкәртеп
ғәҙҙемеп, уны һис икеләнмәйенсә консерва-
торияға керергә димләйҙәр.

Инде үткәндәр йәштә арттырылған булыуына
ҡарамаҫтан, Рафиҡ Сәлмәнов П. И. Чай-
ковский исемендәге Мәскәү консерва-
торияһының милли бүлегенә ~~[illegible]~~ ҡабул ител-
нә. 1947–1952 йылдар В. Г. Фере, А. А. Алек-
сандров, Е. О. Месснер кеүек күренекле
педагогтар етәкселегендә ныҡлы шомартып
һәм әҙәби ижад әҙерлеге үтә.

— Хатта кулдарға массик әҫләргә уйнарға бирә һиңә торһайныҡ, — ти Рафиҡ ағай көлә. — «Ҡартайғы ваҡыт боҫуҡ-дар» шулай ул. Бына шунда уның йөрәгендә ғәжәп байлыҡ бит ул беҙ һинең менән. Ҡалған яҙыу тик уҙыҡ та беләнек.

Әйе, композитор Рафиҡ Сәлмәновтың артабанғы ғармонияһы йыр-моң күңел-селәргә яҡын ғына. Ул ғармония — уның бай һәм күп ҡырлы ижады — көн һайын радионан йәки концерт залдарынан, уҙенсәлекле йыр бүләктәренең сығыштарынан, граммпластинкаларҙан ишетелгән йәшәгән йырҙар, романстар, маршдар, инструменталь пьесалар, «Ағиҙел ~~буйы~~ дала» һәм ... , симфоник оркестр өсөн яҙылған увертюра. Ул ижад — партия һаҡында һәм тыуған ил һаҡында ғаҡсана-патриотик йырҙар булһын да, бөгөнгө заман кей-ненең ~~...~~ ижади беҙгә дан лауҙы «Һаҙлы йыры» һәм «Тыуҙысаләр йыры» булһын ға, «Колхозсылар маршы» һәм «Һау-ға» маршы булһын ға яҡшыраҡ. Ул-саләр маршы «Дуҫлыҡ йыры» ла, «Илем, ~~...~~ ораным» ла. Ул — яҡты тыуған йыры ла (нарыҫҡа) «Киске йыр» ҙа. Ул — дәртле «Студенттар вальсы» ла һәм

ралвоги „Бишэх йогрол" ла. Ул Труда лэжэб-
бэл" гэ ним „Ӏуй лашху" эх; Язвой „Сирен
сескэве" лэ, язвой ширавой вогна горой
валвай вэзга „Севан" да; „Онормайлич"
да, „Кэнэжмэ" лэ; „Аккомол" да, „ка-
расэс" гэ; руксэле, ноглдавой „мижех йок-
дозом" да, ерзэле, реаль „Курше вогзол" ла.
Ул ижад шулай ук — „Пионерзэрэх
поход йогрол" ла, „Ийэ фиджуль гурникээр
йогрол" ла; иц кескэзэр эсди язвойлвай
„Тохира вар яуа" ним „Сенгорсак" га...
Тавой элэз куила халмак кэйзэри
релиларгна язвойлвай „Солдат" ним „ка-
ра горва" кеуэк фортельяно пьесаларой, ва-
риациялар, халмак кэйзэрэн э-кэрту-
зэр, бади ним аккордеон эсди язвойвай
эзэрэзэр музыка лэкрирренех, эстрада
концертрренех репертуарди байзэги гэри.
Бай гэрла-гэрла бай ижадрог
иц гэн сифарэж рик бер низ мижэ бил-
джэн булгар ике: ул — халмаксалмак.
Композитор имдэй гиэ жанрва рорэк-
махош, ул низ вакэй из ерлегэх, из
мох шишлэнелех башэгна — Горэ-Аргурзаж
алогп Парижваса йэлегэж географик масш-
табой ним „Варагуокран Наполеонваса
куйэрелгэж бай ремаркавой булвай класик
халмак ижадына ~~гэри~~ гэри мэрэжэвэй, иэ
ним боле шишлэз укол йолмарэ булжэзи. Болнэ

Глинканың, «Музыканы халыҡ тыуҙыра, ә беҙ композиторҙар уны эшкәртәбеҙ генә» тигән һүҙҙәрендә оло хаҡиҡәт ятҡанлығын иҫкә төшөрмәй булмай. Юҡҡа, ҡара-сәс, ~~[illegible]~~ [illegible] милли моңдо үҙ халҡының моң шишмәһенән һурып алмай торып бер композитор ҙа иҗад итә алмаҫ ине.

Төрлө жанрҙарҙа йөҙҙән ашыу әҫәрҙең авторы Рафиҡ Сәлмәнов иҗадына ҡыҫҡаса баһа биреү, әлбиттә, музыка белгестәренең эше. Мин тик уның ошо иҗадҡа килгән юлын ғына төҫмөрләйем, уға ҡарата үҙ мөнәсәбәтемде генә белдермәк булдым. Сөнки миңә ~~[illegible]~~ иң киҫкес баҫалҡы, һаналмыш, балаларса зекерһеҙ һәм ке-шелекле бөл кеше менән байраҡ ҡына йырҙар яҙыу һәм Башҡортостан кирәк ижтимағиәтендә бергәләп эшләү ~~[illegible]~~.

~~Бындай [illegible] менән эшләү үҙе бер ҙур~~

Үҙе бындай булмаҫ төҫмөрләп, ~~[illegible]~~ аҡыллы кәңәштәре һине, үҙе [illegible], байраҡ ҡәләмдәргә ~~[illegible]~~ һуҙыҡсараҡ һүҙ менән ҡарата, үҙ тормош юлында осраған иҗади ҡыҫҡарыҡҡа һаҡсылыраҡ, үҙ иҗа-~~дында һаҡлыраҡ ҡарарға өйрәтә.~~

Аҡһаҡ белмәй, тураһын белә, ти борондоҡо мәҡәл. Һөнәренә музыкаль редактор булып эшләгән саҡында, ~~[illegible]~~ башҡорт халыҡ йырҙарын һәм ком-

позиторзарзың вокаль әҫәрҙәрен ~~баҫтыр~~ ре-
дакторлап баҫтырып сығарыу өлкәһендә ни тик-
лем ҙур көс һалғанлығын, уның эшен
күрә беләм башланған был эштең ни
тиклем әһәмиәтле булыуын миңә үҙ
күҙҙәрем менән күрергә тура килде. Вафик
Сәлмәнов редакторлығында был ваҡыт эсен-
дә Башҡортостан композиторҙарының ~~[illegible]~~ (бер нисә)
~~лап~~ (алып) китабы баҫылып сыҡты. Ә бынан тыш
~~композиторҙары~~ (уның) һәүәҫкәр композиторҙар менән
алып барған эшен күҙ алдына килтерһәң,
~~бер~~ йөрәкке сәнсеү ҙә алып куя. Беҙҙең
республика композиторҙары — егерме йондоҙ
бейек (егелеп эшләгән) ере бөтөк композитор! — Ярсып һөй-
ләшергә тотонам, әмде ниҙәр булмаш-
лый һымаҡ. Бер егелгән ир-аҙ егелә бирә.
— Шуға күрә (һаман) бөтөкләп ахыры бирә
алҡанлығыҙ гөк шул, — тине ~~[illegible]~~ әкенеп
ала Вафик ағай. — Һеҙгә рәхмәт, һеҙ бит егә-
мәшләт...
— Ярар, заманына инде, әйҙә сәйгә инә-
йеҙ, — тине ~~[illegible]~~ әйгә саҡырып беҙҙе Вафик
ағай. Ул, баҡһаң, беҙҙе ирткенләп көтөп тор-
ған икән. Ул, баҡһаң, беҙҙе ирткенләп көтөш-
кендәр тип, ~~[illegible]~~ күптән көтөп торған
икән. Вафик ағай үҙенең иҗад баҡсаһы-
ның мул емештәре менән, мөбәрәк, өйө-
~~[illegible]~~ лә лә бик бурыслылар, тип уйлайым
мин. Сөнки тормошоң ниндәй генә ауыр
мәлдәре булмаһын, Вафик ағай иң элек уның

13)

тавышында ләззәтлек күреп, уның ижадын
өсөн юлын күҙәтә бит!.. Ләкин тиҙә, тот-
лып ҡуйҙы, ләззәтлеге менән ижад кешеле-
ренең йәмғиәттә урынлашҡан бөгөндәй
ҡаршындар күберәк булһа икән!

Улар һаман да еңеү менән бергә
йәшәй бит. Күңелгә бер шиғыр юлы килә:

„Мөхәббәт ул яҙмыш ҡорбаны ғына,
Еңел түгел йөрәген сабыры."

— „Башҡорт ҡыҙына" тигән бер йыр
яҙмайһығыҙ, исмаһам, — тип еңгәм беҙгә
бер ижади заказ да биргәйне. Яҙмай
булмаҫ, ахыры. Рафиҡ ағай (күп көс ҡалдыраҡ) операция-
һына яҙыу бөтөү менән йырға ғорланыр-
быҙ әле. Йыр дауам итер...

Әхмәт Ғарипов

VIII-1962.